

UOT: 658.5:330.341.1;658.011.46

**EKOLOJİ MAARİFLƏNDİRMƏ VƏ EKOLOJİ TƏRBIYƏ İŞİNİN ELMİ -
HÜQUQİ TƏRƏFLƏRİ****S.M.HƏSƏNOVA, S.İ.MƏMMƏDOVA**
AMEA Zoologia İnstitutu

Cəmiyyətdə ekoloji biliklərin və mütəxəssis kadrların peşə hazırlığını yüksəltmək məqsədi ilə məktəbəqədər, məktəb, orta ixtisas və ali təhsilin bütün mərhələlərində mütəxəssislərin hazırlanması və ixtisaslarının artırılmasını əhatə edən ekoloji tərbiyənin və təhsilin ardıcılığı və fasiləsizliyi qanunla təmin edilmişdir.

«Əhalinin ekoloji təhsili və maarifləndirilməsi haqqında» 2002-ci il 10 dekabr Azərbaycan Respublikası qanununun 6-cı maddəsində yerli özünüidarəetmə orqanlarının hüquqları və vəzifələri müəyyənləşdirilmişdir.

Ekoloji təhsilin nəzəri əsaslarına ali məktəblərdə yiyələnmək mümkündür. Bu təbiətin mühafizəsində, insan ekologiyasında, sosial ekologiyada, mühəndislik ekologiyasında, aqroekologiya və s. digər mənbələrdə öz əksini tapır.

Açar sözlər: *təbiətsevər, ekoloji təhsil, ekoloji mədəniyyət, ekoloji düşüncə, professional ekoloji hazırlıq, ekoloji qanunvericilik bazası, ekoloji məsuliyyət, aqroekologiya, yerli özünü idarəetmə və s.*

Son illər təbiət insanları davamlı olaraq sınağa çəkir. Bir-birinin ardınca baş verən təbii fəlakətlər, daşqınlar, zəlzələlər, torpaq sürüşmələri, fırtınalar dünyanın bütün ölkələrində ciddi narahatlıqlar yaratmışdır. Əhalinin sürətli artımı, elmi-texniki tərəqqi, kimya, biologiya elmləri sahəsində əldə edilmiş yeni biliklər, müasir tipli silahların yaradılması bəşəriyyətə təkcə fayda gətirməmişdir. Bunların nəticəsidir ki, insanla təbiət arasındakı əlaqə daha da kövrəkləşmiş, ekoloji bəlalər qlobal xarakter almışdır. Bu gün təbiətdə baş verən qlobal iqlim dəyişmələri bəşəriyyət üçün qaçılmaz bəlalər yaratmışdır.

Söz yox ki, Azərbaycan da bu problemlərdən kənarda qala bilməz. Ona görə də ekoloji problemlərin həlli ölkə rəhbərliyinin daim diqqətindədir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev "Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010-cu illər üçün Kompleks Tədbirlər Planı"nı təsdiq etdi. Dövlət əhəmiyyətli bu mühüm sənəddə ölkənin ekoloji vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına dair bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Cənab Prezidentin, eyni zamanda, ekoloji problemlərə bilavasitə aid olan "Ekoloji cəhətdən dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafa dair", "Hidrometeorologiyanın inkişaf proqramı", "Yay-qış otlalarının, biçənlərin səmərəli istifadə olunması və səhrələşmənin qarşısının alınmasına dair" proqramların qəbul edilməsi ilə bağlı verdiyi sərəncamlar ölkədə ekoloji mühitin yaxşılaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynadı. Dövlət başçısının "Xəzər dənizinin çirklənmədən qorunması üzrə bəzi tədbirlər haqqında" sərəncamı isə Abşeronda ekoloji problemlərin həllinə əsaslı stimül yaratdı.

Ekoloji problemlərin həllinin zəruriliyini nəzərə alan Prezident İlham Əliyev 2010-cu ili ölkəmizdə "Ekologiya ili" elan etdi. Cənab Prezident Nazirlər Kabinetinin 2009-cu ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına həsr olunmuş iclasındakı nitqində bu barə-

də görülmüş işlərdən, gələcəkdə qarşıda duran vəzifələrdən geniş bəhs etdi. Möhtərəm Prezident bildirdi: "2010-cu il Azərbaycanda "Ekologiya ili" elan edilmişdir. Bu da təsadüfi deyil. Çünki bu sahəyə böyük əhəmiyyət verilməlidir". Doğrudan da, son illər ekoloji problemlərin həllinə yönəldilən tədbirlərin həyata keçirilməsi daha aktiv xarakter almış, ölkənin hər yerində ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması üçün səylər artırılmışdır.

Lakin əhalinin ekoloji təhsili və maarifləndirilməsi dövlət siyasətinin ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində ən vacib istiqamətlərindən biri kimi qalmaqdadır. Bu siyasət təbiətin ən ali varlığı olan insanın həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına, onun sağlam ekoloji mühitdə yaşamasına xidmət edir.

Azərbaycan təbiətinin keşiyində duran, dolğun əsərləri ilə Azərbaycan elminə gözəl töhfələr verən, onun yolunu davam etdirəcək görkəmli alimlər yetişdirən akademik Həsən Əliyev xatirələrdə yaşayır və yaşayacaqdır. Bu gün danışılmaz bir həqiqətdir ki, respublikada aparılan ekoloji maarifləndirmə və ekoloji tərbiyə işi görkəmli alimin adı ilə bağlıdır. O yazırdı: "Təbiəti sevən, təbiətlə daima təmasda olan insan heç zaman nankor, rəhimsiz, vicdansız ola bilməz." Görkəmli alimin yazdığı əsərlər təbiətsevərlər üçün çox qiymətlidir. Ekoloji maarifləndirmə və ekoloji tərbiyə işində əvəzsiz vəsaitdir.

Müasir dövrümüzdə də bu ekoloji siyasəti həyata keçirmək üçün, yüksək ekoloji düşüncəyə, ekoloji mədəniyyətə, ekoloji biliyə malik olan insanlara ehtiyac vardır.

Ekoloji münasibətlər sisteminin deformasiyası, gələcək qarşısında məsuliyyət hissinin olmaması ekoloji böhranların mənbəyidir. Ali və orta məktəb məzunlarında və bütövlükdə əhalidə təbiətə istehlak münasibəti mövcuddur.

Əhali arasında ətraf mühiti öyrənmək, onun yaxşılaşdırılmasında iştirak etmək tələbi də öz inkişafını tapmamışdır. Ona görə də ekoloji təhsilin məqsədi təbiətə qarşı sevgi və məsuliyyət formalaşdırmaqdır.

Ekoloji təhsil dedikdə ümumi ekoloji mədəniyyətin, hər planet sakinində ekoloji məsuliyyətin formalaşdırılmasına yönəlmiş fasiləsiz təhsil, tərbiyə və inkişaf prosesi, planetimizin sakininin ekoloji məsuliyyəti başa düşülür. (2)

Ekoloji məsuliyyət özünü nəzarət, özünün hərəkətlərinin ətraf mühitə təsirinin yaxın və uzaq nəticələrini görmək qabiliyyəti, özüne və başqalarına tənqidi yanaşmaq və s. ilə bağlıdır. Təbiətə münasibətlə əxlaqi tələblərə riayət edilməsi mümkün cəzaya görə qorxu və ətraf mühit tərəfindən məzəmmət deyil, möhkəm etiqadın inkişafını göstərir.

Öz fəaliyyətlərlə təbii mühitə və insanların sağlamlığına zərərli təsir göstərənlər zəruri ekoloji hazırlıqdan keçməlidirlər, bunu onları vəzifəyə təyin edən zaman, həmçinin attestasiya zamanı nəzərə almaq lazımdır. Belə hazırlığa malik olmayan şəxslər işə irəkləndirilməməlidir. Əgər nəzərə alınsa ki, insanın bütün fəaliyyəti qeyri-səmərəli olduqda onun dilaçılığı ətraf mühit üçün təhlükəli ola bilər. Onda bilinir ki, praktiki olaraq hər bir işçi dövlət xidmətində və idarəetmədə müvafiq ümumi və professional ekoloji hazırlığa ehtiyac duyur.

Ekoloji təhsil ilə təhsil sisteminin ekologiyalaşdırılması bir-birindən fərqlənir. Onlar qarşılıqlı əlaqədə olduqda, ekoloji təhsil müxtəlif xarakterli və səviyyəli ekoloji biliklərin bilavasitə mənimsənilməsidir.

Təhsil sisteminin ekologiyalaşdırılması ekoloji prinsiplərin, anlayış, prinsip, yanaşmaların başqa təlimlərə tətbiq edilməsini, həmçinin ekoloji cəhətdən bilikli müxtəlif mütəxəssislərin hazırlanmasını nəzərdə tutur.

Təhsil sistemi elmi tədqiqatlardan həmişə geridən qalır. Çox vaxt həlli operativlik tələb edən ekoloji problemlərin xüsusiyyətini nəzərə alsaq bu cür gerilik minidirlər. Bu gün bələdiyyələrdə ekoloji təhsil və maarifləndirmənin müasir vəziyyəti necədir.

Yerli özünüidarəetmə qurumlarında ekoloji təhsil və maarifləndirmə ilə əlaqədar - ekoloji qanunvericilikdə ekoloji maarifləndirməni həyata keçirmək məqsədi ilə aşağıda göstərilən qanunlar qəbul olunmuşdur:

Ekoloji qanunvericilik bazası:

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası,
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərman və Sərəncamları,
- Azərbaycan Respublikasının Qanunları,
- Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi,
- Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalar Məcəlləsi,
- AR Torpaq Məcəlləsi
- AR Su Məcəlləsi
- Azərbaycan Respublikasının Meşə Məcəlləsi

Bu qanunvericilik bazası bələdiyyələrin ekologiya sahəsində hər-hansı problemini hüquqi baxımdan həll etməyə imkan və şərait yaradır.

Bələdiyyə üzvü və qulluqçularının maarifləndirilməsi Konstitusiyadan başlayır.

Ekologiyanın hüquqi əsasları, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına görə, təbii ehtiyatlar hər hansı fiziki və ya hüquqi şəxslərin hüquqlarına və mənafələrinə xələl gətirmədən Azərbaycan Respublikasına mənsubdur (14). Ölkənin təbiətini Azərbaycan dövləti qoruyur (16). Əsas qanunda daha sonra göstərilir ki, hər kəsin sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ var: "Hər kəsin ətraf mühitin vəziyyəti haqqında məlumat toplamaq və ekoloji hüquq pozumları ilə əlaqədar onun sağlamlığına və əmlakına vurulmuş zərərin əvəzini almaq hüququ vardır (39), tarix və mədəniyyət abidələrinin və ətraf mühitin qorunması, hər bir şəxsin borcudur (77,78). Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində yerli özünüidarəetmə orqanlarının səlahiyyətlərindən biri də yerli ekoloji proqramların qəbul və icra edilməsidir (144). (1)

Bələdiyyələrin fəaliyyəti onu göstərir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında onlara verilmiş səlahiyyətləri onlar lazımınca həyata keçirə bilmirlər.

Özünüidarəetmə qurumları ekoloji qanunvericilik aktları ilə yanaşı ümumi ekologiya haqqında biliyə malik deyillər. Təbiəti mühafizə və təbiətdən istifadə etmək üçün təbiətin necə yarandığını və onun hansı qanunlarla yaşadığını və inkişaf etdiyini bilmək lazımdır.

Cəmiyyətdə ekoloji biliklərin və mütəxəssis kadrların peşə hazırlığını yüksəltmək məqsədi ilə məktəbəqədər, məktəb, orta ixtisas və ali təhsilin bütün mərhələlərində mütəxəssislərin hazırlanması və ixtisaslarının artırılmasını əhatə edən ekoloji tərbiyənin və təhsilin ardıcılığı və fasiləsizliyi qanunla təmin edilmişdir.

«Əhalinin ekoloji təhsili və maarifləndirilməsi haqqında» 2002-ci il 10 dekabr Azərbaycan Respublikası qanununun 6-cı maddəsində yerli özünüidarəetmə orqanlarının hüquqları və vəzifələri müəyyənləşdirilmişdir:

1. Ərazi hüduqları daxilində ekoloji təhsilin idarə edilməsi üzrə strukturların yaradılmasında iştirak etmək;

2. Qanunvericiliyə uyğun olaraq ekoloji təhsil və maarifləndirməni təşkil etmək, bu sahədə tədris fəaliyyətini həyata keçirən hüquqi şəxsləri yaratmaq, dövlət və bələdiyyə təhsil müəssisələrindən, məlumat-tədris bazasından istifadə etmək;

3. Əhalinin ekoloji təhsili və maarifləndirilməsi üzrə dövlət və regional proqramların işlənməsi və təkmilləşdirilməsi baxımından təkliflər irəli sürmək, qanunvericilikdə nəzərdə tutulan qaydada bu proqramların həyata keçirilməsində iştirak etmək, ekoloji təhsilin inkişafına kömək etmək. (3)

Bunları nəzərə alaraq deyə bilərik ki, hələlik ekoloji maarifləndirmədə bu imkanlarından çox zəif istifadə olunur.

Ekoloji təhsilin nəzəri əsaslarına ali məktəblərdə öyrətilməklə mümkündür. Bu təbiətin mühafizəsində, insan ekologiyasında, sosial ekologiyada, mühəndislik ekologiyasında, aqroekologiya və digər mənbələrdə öz əksini tapır.

Ekoloji təhsil əmək bazarının düzgün qurulmasında, əhalinin sosial-iqtisadi, ekoloji vəziyyətlərinin yaxşılaşdırılmasında, ixtisasın və məşğulluğun artırılmasında, insanların iqtisadi baxımdan varlanmasında, ekoloji mədəniyyətinin yüksəlməsində, ekoloji məsuliyyətin yaranmasında böyük rol oynayır.

İnsanların həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasında ekoloji təhsilin rolu və əhəmiyyəti haqqında məlumatlandırma, bu sahənin rəhbər orqanlarda, ictimaiyyət arasında təbliğ edilməsi də əsas vəzifələrdəndir. Eyni zamanda beynəlxalq əməkdaşlıq, sərhədsiz peşəkar dialoqların qurulması da vacib şərtlərdən biridir. Bu gün fəxrə dəyər bilirik ki, Azərbaycan Respublikası 300-dən çox Beynəlxalq ekoloji Konvensiyanın üzvüdür.

Ekoloji problemlərin həlli kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir. Təbiətin mühafizəsi sahəsində, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə və insanı əhatə edən mühitin sağlamlaşdırılması ekoloji konsepsiyalara əsaslanmalıdır.

Ətraf mühit antropogen təsir nəticəsində xarici mühitin müxtəlif fiziki və kimyəvi amillərlə çirklənməsinə məruz qalır. Bu, bioloji məhsuldarlığın azalmasına, sənaye və ərzaq məhsullarının keyfiyyətinin pisləşməsinə, insanlarda xəstəliyin çoxalmasına, irsiyyət pozğunluğuna, insan ömrünün və sosial fəaliyyətinin qısalmasına səbəb olur. Belə olan halda ekoloji problemlər zəminində ictimai gərginlik ekoloji cəhətdən zərərli tədər. Ekoloji cəhətdən əsaslanmış, xarici mühitin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmiş strategiya xüsusi ekoloji gərginliyə malik olan regionlarda ümumi ekoloji sabitliyi təmin edir. Bu gün insanın biosferdə gedən proseslərə nüfuz etməsi zəruridir. Onun gələcək proqnozunun hazırlanmasına müasir təbiət elmlərinin səviyyəsi və elmi-metodoloji bazası

kifayət edir. Ona görə də bu problemlərin həllinə də ciddi yanaşmaq lazımdır.

Respublikamızda elə sahələr var ki, əhalinin bəzi sahələr haqqında məlumatlanmaya böyük ehtiyac var. "Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında", "Əhalinin radiasiya təhlükəsizliyi haqqında" Atmosfer havasını təhlükəsizliyi haqqında", "İstehsalat və məişə tullantıları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunları bu qəbildəndir.

BMT-nin ətraf mühit və inkişaf üzrə konfransı tərəfindən qəbul olunmuş «XXI əsrin gündəliyində» də qeyd olunur ki, «formal təhsilin, əhalinin məlumatlandırılmasının yüksəldilməsini və peşəkar hazırlığı elə bir proses kimi tanımaq lazımdır ki, bu prosesin köməyi ilə insan və cəmiyyət öz potensialını bütövlüklə aşkar edə bilsin. Maarifçilik, ölkələrin davamlı inkişafında, ətraf mühit və inkişaf məsələlərinin həllində imkanların genişlənməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir».

Ekoloji təhsilin və məlumatlandırmanın quruluş 80-ci illərdə H.Ə.Əliyev, Ş.Q.Qlazkov, A.N.Zaxləb kimi ictimai xadim və alimlər tərəfindən ifadə edilən metodoloji prinsiplərə əsaslanır. İlk təsəvvürlərə görə, bəşəriyyət özünün əmələ gəlməsi, mövcudluğu və gələcəyi ilə təbiətlə bağlıdır; bəşəriyyət tarixi, təbiət tarixinin bir hissəsidir; təbii mühitin təmli biosferdə təbii həyatın əsasını təşkil edir. Ekoloji cəhətdən sağlam olan mühitin keyfiyyəti, sosial şəraitlə yanaşı insanın fiziki və mənəvi sağlamlığının əsasıdır.

Son günlərdə ölkə Prezidentinin 2015-ci ili kənd təsərrüfatı ili elan etməsini xalq böyük sevincə qarşıladı. Bu yaşıl iqtisadiyyatımızın dirçəlməsi, ətraf mühitimizin qorunması və sağlamlığımızın təmin olunması deməkdir. Ekoloji cəhətdən sağlam qida, sağlam həyat deməkdir. Sağlam həyat isə sağlam gələcək deməkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı. 2014, 51 s. 2. Məmmədov Q.Ş. Azərbaycanın ekoetik problemləri: elmi, hüquqi mənəvi aspektlər. Bakı – Elm - 1997, 146 s. 3. S.M. Həsənova. ətraf mühit, ekoloji maarifləndirmə və ekoloji tərbiyə. ADPU, 2013.

Научная и юридическая стороны экологического просвещения и экологической воспитательной работы

С.М.Гасанва, С.И.Мамедова

С целью повышения экологических знаний и профессиональной подготовки специалистов в обществе, законом обеспечены последовательность и непрерывность экологического воспитания и образования, охватывающие подготовку и повышения квалификации специалистов в школах, специальных школах и во всех этапах высшего образования.

В 6-й статье закона Азербайджанской Республики «Об экологическом образовании и просвещения населения» от 10 декабря 2002-го года определены права и обязанности органов местного самоуправления.

Теоретические основы экологического образования можно обрести в высших учебных заведениях. Это находит свое отражение в охране природы, экологии человека, социальной экологии, инженерной экологии, агроэкологии и других источниках.

Ключевые слова: любитель природы, экологическое образование, экологическая культура, экологическое сознание, экологическая профессиональная подготовка, база экологического законодательства, экологическая ответственность, агроэкология, местное самоуправление и т.д..

The scietifik andjunidical aspects of ekological avareness and ekological nurture affair

S.M.Hasanova, S.I. Mammadova

In order to increase vocational preparation of ecological knowledge and expert cadres in society, the consistency and incessancy of the ecological bringing up and education surrounding the preparation of specialists and the increase of specialties were determined by law at the pre-school, school, vocational and all levels of education.

The rights and duties of institutions of local government were defined at the a6th article of the law of the Republic of Azerbaijan date on December 10, 2002 "About ecological education and enlightening of people".

It's possible to learn the theoretical fundamentals of ecological education at the higher institutes of education. It expresses at the protection of nature, human ecology, social ecology, engineering ecology, agroecology and other recourses.

Key words: naturalist, ecological education, ecological culture, ecological sense, professional ecological preparation, base of ecological legislation, ecological responsibility, agroecology, institutions of local government.

